

4. Юрьева Л.Н. Компьютерная зависимость. Формирование, диагностика, коррекция и профилактика / Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот // Пороги. -2006. - 196с.

Прахова С.А.

Порівняльний аналіз особливостей переживання тривожності дітьми молодшого шкільного віку та підлітками

У зв'язку з загостренням соціально-економічних та політичних проблем в сучасній Україні, особливої актуальності набуває питання соціальної адаптації підростаючого покоління до нестабільних умов сьогодення, насичених фрустраційними ситуаціями, коли унеможливлена безперешкодна реалізація значущих цілей та життєвих планів особистості. Одним з яскравих показників дезадаптованості людини є підвищений рівень тривожності, яскраві ознаки якої можна зустріти у дітей різних вікових категорій.

Теоретична і практична значущість проблеми тривожності обумовлює традиційно високий інтерес до неї як у загальній, так і у галузевій психології. Різні аспекти проблеми тривожності розкриваються у роботах західних (З. Фрейд, К. Хорні, Е. Фромм, У. Морган, О. Маурер, Г. Мандлер, І. Сарасон, Дж. Доллард, Н. Міллер, Дж. Тейлор та ін.) та вітчизняних дослідників (Ю. Александровський, Г. Араkelов, Ф. Василюк, М. Левітов, Н. Лисенко, Н. Імедадзе, Є. Ільїн, Т. Немчінова, А. Прихожан, В. Некрасов, Ю. Пахомов, В. Кисловська, Ф. Горбов, А. Леонов, К. Шафронська та ін.). Теоретичний аналіз їх досліджень показав, що основними є такі положення: 1) сучасні психологічні дослідження тривожності в основному походять з трьох головних джерел: класичної теорії емоцій, психоаналізу і теорії навчання; 2) важливим моментом психологічного аналізу проблеми є розмежування поняття тривоги і страху; оскільки у страху і тривоги є спільний емоційний компонент у вигляді почуття хвилювання і неспокою, і в обох поняттях відображено сприймання загрози; 3) підвищена тривожність розглядається як результат складної взаємодії когнітивних, афективних і поведінкових реакцій; 4) більшість дослідників розглядають тривожність як ситуативне явище і як особистісну характеристику (тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту).

Виходячи з актуальності тематики дослідження ми визначили за мету зробити порівняльний аналіз кореляційних зв'язків між шкалами тесту шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку та підлітків.

Для досягнення поставленої мети нами була використана розповсюджена в психологічній практиці методика розрахована на виявлення рівня і характеру тривожності пов'язаної зі школою у дітей молодшого та середнього шкільного віку «Тест шкільної тривожності Філліпса».

Дослідження проводилося на базі Криворізького Науково-технічного металургійного ліцею № 16 з учнями 3 – А (32 учнів) та 7 – А класів (50 учнів).

Статистична обробка даних здійснювалася методом кореляційного аналізу Пірсона (лінійна кореляція): визначався взаємозв'язок даних по шкалам «загальна шкільна тривожність в школі», «переживання соціального стресу», «фрустрація потреби досягнення успіху», «страх самовиразу», «страх ситуації перевірки знань», «страх невідповідності очікуванням оточуючих», «низький фізіологічний спротив стресу», «проблеми в стосунках з вчителями».

Першим етапом роботи був аналіз кореляційних зв'язків показників шкал в середині тесту шкільної тривожності Філліпса серед молодших школярів (3 – А клас).

Закономірним було те, що високий кореляційний зв'язок було отримано між показниками шкал «загальна тривожність в школі» та іншими шкалами тесту: «переживання соціального» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$), «фрустрація потреби досягнення успіху» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$), «страх самовиразу» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$), «страх перевірки знань» ($r = 0,7$ при $p < 0,01$), «страх невідповідності очікуванням оточуючих» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «низький фізіологічний спротив стресу» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «проблеми в стосунках з вчителями» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$). Такі тісні зв'язки всіх шкал з категорією «загальна тривожність в школі» є свідченням особливостей переживання тривожності в молодшому шкільному віці, коли дитина набуває нового соціального статусу школяра. Тривога як психічний стан в них пов'язана і з самооцінюванням себе та свого місця в системі соціальних зв'язків. Це свідчить про те, що загальна тривожність у досліджуваних є інтегрованою в особистісні структури психічним станом, який виявляється на всіх рівнях свідомості та проектується на різні сфери життя та ситуації. Іншими словами, ми діагностували загальну шкільну тривожність як стійку якість особистості молодшого школяра, а не тимчасовий ситуативний прояв.

Високі кореляційні зв'язки були виявлені зі шкалою «страх перевірки знань» та всіма іншими шкалами, зокрема «фрустрація потреби досягнення успіху» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «страх невідповідності очікуванням оточуючих» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «низький фізіологічний спротив стресу» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$), «проблеми в відносинах з вчителями» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$). Це пояснюється тим, що страх перевірки знань у учнів цієї вікової категорії є особистісно значущим, тобто таким що виявляє їх соціальну компетентність. Не виявлено значущого зв'язку лише зі шкалою «переживання соціального стресу», що може свідчити про те, що в силу вже наявного рівня тривожності як особистісної якості, що сформувалася ще в дошкільному віці, для цих дітей поріг „тривожності” впливу ситуацій шкільного життя нижче, вони більш сензитивні та чутливі до оцінювання як з боку вчителів так і однолітків ніж оточення поза межами шкільного життя.

Практично не виявлено статистично значущих зв'язків зі шкалою «Переживання соціального стресу» та іншими шкалами методики. Виключення становлять зв'язки зі шкалами «страх самовиразу» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$) та «страх невідповідності очікуванням оточуючих» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$).

Такими ж не значними є зв'язки зі шкалою «фрустрація потреби досягнення успіху», яка крім шкали «страх перевірки знань» та «загальна шкільна тривожність» статистично пов'язана лише з однією шкалою «страх невідповідності очікуванню оточуючих» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$).

Не достатньо стійкі зв'язки було виявлено і зі шкалою «проблеми в відносинах з вчителями». Значущі зв'язки було встановлено лише з двома шкалами (не беручи до уваги шкалу «загальна шкільна тривожність») «Страх перевірки знань» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$) та «страх невідповідності очікуванню оточуючих» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$). Це може свідчити про те, що проблеми в відносинах з вчителями є особистими для конкретних учнів, при цьому, вони можуть бути сильно вираженими чи навпаки відсутніми не дивлячись на рівень загальної тривожності, соціальний стрес тощо.

Наступним етапом роботи був аналіз кореляційних зв'язків в групі підлітків (7 – А клас).

Серед показників учнів 7 – А класу високий кореляційний зв'язок було отримано між показниками шкал «загальна тривожність в школі» та іншими шкалами тесту: «страх самовиразу» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$), «страх перевірки знань» ($r = 0,8$ при $p < 0,004$), «страх невідповідності очікуванню оточуючих» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «низький фізіологічний спротив стресу» ($r = 0,6$, $p < 0,01$), «проблеми в стосунках з вчителями» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$). Тісний зв'язок між шкільною тривожністю та іншими шкалами опитувальника Філіпса можна пояснити психологічними особливостями самого підліткового віку. У підлітковому віці відбувається втрата «дитячого статусу», хоча зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження; різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, які починають уявлятися вже менш реальними, кризові зіткнення із самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягти статусу дорослої людини.

Високі кореляційні зв'язки були виявлені зі шкалою «страх перевірки знань» та шкалою «страх самовиразу» ($r = 0,3$ при $p < 0,01$), «страх невідповідності очікуванню оточуючих» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$), «низький фізіологічний спротив стресу» ($r = 0,6$ при $p < 0,01$), «проблеми в відносинах з вчителями» ($r = 0,4$ при $p < 0,01$). Це пояснюється тим, що перехідний вік (напівдитина - напівдорослий) індивід проходить складний шлях у своєму психічному розвитку через внутрішні конфлікти з самим собою та іншими, через зовнішні зриви і внутрішні «сходження до себе» як до особистості. При цьому, хоча провідна діяльність учня змінюється страх перевірки знань залишається, оскільки він багато в чому визначає соціальний статус та авторитет підлітка в класі.

Практично не виявлено статистично значущих зв'язків зі шкалою «Переживання соціального стресу». Виключення становлять зв'язки зі шкалами «фрустрація потреби досягнення успіху» ($r = 0,3$ при $p < 0,001$) та «страх самовираження» ($r = 0,5$ при $p < 0,01$).

Наступним етапом роботи був порівняльний аналіз кореляційних зв'язків в групі молодших школярів (3 – А клас) та підлітків (7 – А клас), який наочно представлений в таблиці № 1

Таблиця № 1

Кореляційні зв'язки між базовими шкалами методик в групі молодших школярів та підлітків

Назва шкали	Загальна тривожність в школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби досягнення успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточуючих	Низький фізіологічний спротив стресу	Проблеми в відносинах з вчителями
Загальна тривожність в школі								
Переживання соціального стресу	0,3							
Фрустрація потреби досягнення успіху	0,4	-						
Страх самовираження	0,4	0,4	-					
Страх ситуації перевірки знань	0,7	-	0,5	0,4				
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	0,5	0,3	0,3	0,5	0,5			
Низький фізіологічний спротив стресу	0,5	-	-	0,4	0,4	-		
Проблеми в відносинах з вчителями	0,5	-	-	-	0,3	0,4	-	

Примітка: верхні показники відносяться до групи молодших школярів (3 – А клас), а нижні до групи підлітків (7 – А клас).

Аналізуючи показники таблиці № 1 можна відмітити, що кореляційні зв'язки в групі молодших школярів і підлітків мають як спільні риси так і цілий ряд відмінностей. Зокрема, якщо в молодших школярів шкала «загальна тривожність в школі» має значущі зв'язки з усіма без виключення іншими шкалами, то групі підлітків такі зв'язки не спостерігаються зі шкалами «переживання соціального стресу» та «фрустрація потреби досягнення успіху». Це може свідчити про те, що зі зміною провідної діяльності підлітка змінюється його направленість переживання соціально стресу та напрямку реакцій на фрустраційні ситуації, які тепер долаються і всіляко акцентуються без врахування рівня загальної шкільної тривожності.

У підлітків зникає значущий зв'язок між шкалами «фрустрація потреби досягнення успіху» та «страх ситуації перевірки знань» в той час як у молодших школярів зв'язки між ними є доволі тісними ($r = 0,5$ при $p < 0,01$). Така ж ситуація спостерігається і між шкалою «страх самовираження» та шкалами «страх невідповідності очікуванням оточуючих» та «низький фізіологічний спротив стресу». Такі пропорційно протилежні показники шкал

опитувальника Філіпса можна пояснити тим, що «підйоми» та «падіння» в цьому віці зумовлені якісними змінами, які, з одного боку, супроводжуються появою у самого підлітка значних суб'єктивних труднощів, а з іншого - виникненням об'єктивних перешкод при його взаємодії з довкіллям. Така варіативність пов'язана з протиріччям підліткового віку в якому внутрішні зміни безпосередньо впливають на поведінку.

І навпаки, якщо у молодших школярів відсутній значущий зв'язок між шкалою «низький фізіологічний спротив стресу» та «страх невідповідності очікуванням оточуючих»; «проблеми в відносинах з вчителями», то у підлітків він виражений достатньо сильно ($r = 0,4$ при $p < 0,01$). Це пояснюється тим, що невідповідність очікуванням оточуючих для підлітка є набагато більшим стресом ніж для учня молодшого шкільного віку. Логічною є й поява значущого кореляційного зв'язку зі шкалою «проблема в відносинах з вчителями», що пояснюється інтенсивним становленням в підлітка почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Зростає активність підлітка, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Підліток є ще дитиною, і вже — не дитина, має деякі риси дорослого, але — ще не дорослий, намагається обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять дорослі, але своєрідно, по-дитячому. Саме ця суперечність у психічному розвитку потребує у спілкуванні з ним значного такту, обережності, делікатності, які нажалі не завжди враховуються вчителями при спілкуванні з підлітками. Саме це як правило і породжує сильні конфлікти, які в подальшому можуть призвести до низького фізіологічного спротиву стійкому стресу в школі і вдома.

Отже, аналізуючи кореляційні зв'язки між шкалами опитувальника шкільної тривожності Філіпса у дітей молодшого шкільного віку та підлітків ми виявили ряд цікавих закономірностей. Молодші школярі виявляють цілий спектр зв'язків, які дозволяють характеризувати їх як більш соціально орієнтованих на успіх, самовираження та самоприйняття себе, як більш зацікавлених відповідати очікуванням оточуючих та займати значуще місце у міжособистісних стосунках. Підлітки ж мають менш структуровану систему зв'язків зі шкалами опитувальника шкільної тривожності, що може свідчити про негативний вплив підвищеної тривожності на соціальну активність та „центрацію” їх на окремих ситуаціях шкільного життя, які сприймаються більш гостро через психологічні особливості перехідного підліткового віку.

Список використаних джерел

1. Дерманова И.Б. / Диагностика эмоционально-нравственного развития / И.Б. Дерманова – СПб.: Издательство „Речь”, 2002. – 176 с.
2. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.